บทที่ 3
ระเบียบวิธีการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

การศึกษาวิจัยเพื่อวางแผนจัดการพื้นที่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐาน สภาพปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และข้อมูลทั่วไปของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ แล้วนำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนจัดการพื้นที่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนตลอดไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าและแสวงหาข้อมูลจากหลายด้านเพื่อใช้ประกอบในการพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของทรัพยากรธรรมชาติ สภาพเศรษฐกิจ สังคมของชุมชน ตลอดจนสภาพปัญหาอุปสรรคในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อใช้ประกอบในการศึกษา โดยขอความร่วมมือจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในชุมชนต่าง ๆ รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ได้แก่ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ อุทยานแห่งชาติแม่น้ำดัง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา – แม่แสะ ครูจากสำนักงานการประถมศึกษา ครูจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน สถานีอนามัย และเจ้าหน้าที่จากโครงการภายใต้แผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำตัวอย่าง (ลุ่มน้ำแม่แตง)

3.2 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้สำหรับการศึกษาครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1) ข้อมูลเบื้องต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากแหล่งข้อมูล ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน ได้มาจากการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน การสังเกตพฤติกรรมและวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นข้อมูลที่เกี่ยวกับสภาพทั่วไป ๆ ของชุมชน

- ลักษณะทางกายภาพของชุมชน
- สถานการณ์ด้านประชากร
- อาชีพและรายได้
- ศาสนา วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

- สถานภาพทางการศึกษา
- องค์กรชุมชนและผู้นำชุมชน

สภาพทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

สภาพปัญหา อุปสรรคในการใช้ประโยชน์และการจัดทรัพยากรธรรมชาติ

1.2 การสัมภาษณ์ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1.2.1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยการสัมภาษณ์ชุมชนและผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งไม่คุ้นเคยกับการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบนี้ใช้หลังจากที่ได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยกับคนในชุมชน

1.2.2 การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview) โดยการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ และผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนที่สามารถจะสัมภาษณ์แบบนี้ได้ เช่น ครู เจ้าหน้าที่ ซึ่งมีประเด็นในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ

- ลักษณะการปฏิบัติงาน
- การวางแผน
- ปัญหา และอุปสรรค
- แนวทางการแก้ไข

1.3 การสังเกต (Observation) แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.3.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น การร่วมทำบุญ การร่วมบวชป่าชุมชน การร่วมงานประเพณีต่างๆ

- การอนุรักษ์
- การใช้ประโยชน์
- การบำรุงรักษา

1.3.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non – Participant Observation) ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมแต่ผู้วิจัยต้องทำการสังเกตอย่างละเอียดเพื่อเก็บประเด็นในการสืบค้นหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องเอง

1.4 การใช้กระบวนการ A.I.C. (Appreciation Influence Control)

A.I.C. คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการชี้วัดปัญหา และศักยภาพของตนเอง ตลอดจนวิเคราะห์จัดลำดับความสำคัญของความต้องการและวางแผนจัดกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยคัดเลือกตัวแทนกลุ่มย่อยต่าง ๆ ของชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างทั่วถึง และอาศัยการระดมพลังความคิดของชุมชนอย่างเป็นระบบ และมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 A : Appreciation คือการระดมความคิดของผู้ร่วมประชุมในการค้นหาสภาพปัญหา สาเหตุของปัญหาและร่วมกันสร้างภาพฝันหรือจินตนาการเกี่ยวกับทรัพยากร-ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ขั้นตอนที่ 2 I : Influence คือการร่วมกันกำหนดมาตรการหรือวิธีการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เป็นไปตามภาพฝันหรือจินตนาการ เป็นการให้โอกาสชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขั้นตอนที่ 3 C : Control คือการนำมาตรการหรือวิธีการมากำหนดเป็นกิจกรรมหรือแผนการปฏิบัติงานเพื่อก่อให้เกิดการกระทำที่จะนำไปสู่เป้าหมายหรือภาพฝันของการอยู่ร่วมกันของคนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนตลอดไป

2. ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ารวบรวมจากเอกสารสิ่งพิมพ์ บทความ รายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา และผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลของชุมชนและหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ เช่น ข้อมูล จปฐ. กชช 2 ข้อมูลพื้นฐานของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ ซึ่งทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตและปรากฏการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นในปัจจุบันที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แหล่งข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ โครงการภายใต้แผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำตัวอย่าง (ลุ่มน้ำแม่แตง) อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา – แม่แสะ สำนักงานพัฒนาต้นน้ำห้วยแก้ว สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ ศูนย์พัฒนาที่ดินเขต 6 จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แตง สำนักงานเกษตรอำเภอแม่แตง ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนบ้านทุ่งยั้วะ โรงเรียนบ้านแม่แมม สถานีอนามัยตำบลป่าแป๋ สถานีอนามัยตำบลกื๊ดช้าง และสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3.3 เครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษา โดยการเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนเพื่อทำความคุ้นเคย พร้อมทั้งทำการสังเกตพฤติกรรม การจดบันทึก การถ่ายรูป เครื่องมือที่ใช้

ได้แก่ สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายรูปและประเด็นการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงผู้ที่สามารถให้ข้อมูลหลัก เพื่อให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริงของแต่ละชุมชน จึงมีการสัมภาษณ์ชาวบ้านหลาย ๆ คนในคำถามเดียวกันหากว่าข้อมูล คำตอบที่ได้มีความคล้ายคลึง หรือเหมือนกันก็ถือว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง และเป็นจริง โดยมีโครงร่างของการสัมภาษณ์ ดังนี้

3.3.1 สภาพทั่วไปของชุมชนพื้นที่ศึกษา

3.3.2 สภาพของเศรษฐกิจและสังคม

3.3.3 สภาพของทรัพยากรธรรมชาติ

3.3.4 สภาพปัญหาอุปสรรคในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับรัฐ ภายในพื้นที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ เกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและสภาพการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.4 ประชากรที่ศึกษา

ประชากรตัวอย่างสำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ประกอบด้วย

1. กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ศึกษา ได้แก่

1.1 หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ

1.2 อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง

1.3 เขตรักษาพันธ์สัตว์ป่าแม่เลา – แม่แสะ

1.4 เจ้าหน้าที่โครงการภายใต้แผนปฏิบัติการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำตัวอย่าง (ลุ่มน้ำแม่แตง)

1.5 โรงเรียนบ้านแม่แมม

1.6 ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนบ้านทุ่งยั้วะ

2. กลุ่มประชากร ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน และหัวหน้าครอบครัว เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทรัพยากร ตลอดจนสภาพของปัญหาอุปสรรคในการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่มีลักษณะเป็นตัวแทนของ

กลุ่มชาติพันธุ์ จำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านทุ่งยั๊วะ (มูเซอ, อีก้อ) บ้านแม่แมม (ไทย, กะเหรี่ยง) และบ้านห้วยหก (ไทย, กะเหรี่ยง)

ตารางที่ 3.1 แสดงจำนวนครัวเรือนและประชากรในพื้นที่ศึกษา

ลำดับที่	หมู่บ้าน	ชาติพันธุ์	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร
1.	บ้านทุ่งยั๊วะ	มูเซอ, อีก้อ	80	433
2.	บ้านแม่แมม	ไทย, กะเหรี่ยง	40	147
3.	บ้านห้วยหก	ไทย, กะเหรี่ยง	52	234
รวม	3	4	172	814

ที่มา : ข้อมูลพื้นฐานหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ, 2542.

3.5 การเก็บและรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริงตามสภาพของแต่ละชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ทำการศึกษาจากเอกสารสิ่งพิมพ์ หนังสือ และรายงานการศึกษาวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา เช่น ข้อมูลด้าน จปฐ. กชช 2 ข้อมูลพื้นฐานจากหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น หน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา – แม่แสะ ที่ทำการปกครองอำเภอแม่แตง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แตง สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่แตง โครงการภายใต้แผนปฏิบัติการจัดการลุ่มน้ำตัวอย่าง (ลุ่มน้ำแม่แตง) เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 การเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในชุมชนแต่ละชุมชน เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยโดยการแนะนำตัวผู้ศึกษาพร้อมคณะ และแนะนำถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษา เมื่อชุมชนเกิดความคุ้นเคยแล้ว จะใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรม การถ่ายรูปกิจกรรมรวมทั้งการสนทนากับผู้อาวุโสเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิต สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สภาพทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพปัญหา อุปสรรคในการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขั้นตอนที่ 3 การสัมภาษณ์แบบรวมกลุ่ม (Group Interview) ซึ่งใช้รูปแบบการสัมมนาเวทีชาวบ้าน โดยผู้ศึกษาเป็นผู้กำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษาและผู้ร่วมงานเป็นผู้จดบันทึก พร้อมทั้งอัดเทปเสียงผู้ร่วมการสัมมนาในการสัมมนาเวทีชาวบ้าน ผู้ศึกษาจะยกประเด็นที่ต้องการศึกษาและเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสัมมนาได้แสดงความคิดเห็นถึงข้อปัญหา สาเหตุ แนวทางการแก้ไข และกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหา

ขั้นตอนที่ 4 นำกระบวนการวางแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Appreciation Influence Control) โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนาได้ทบทวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนและร่วมกันวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงสาเหตุของปัญหา ผู้ศึกษาได้จัดทำกระบวนการวางแผนชุมชน อย่างมีส่วนร่วมหมู่บ้านละ 1 ครั้ง คือ บ้านทุ่งย๊ะ บ้านแม่เมม และบ้านห้วยหก รวม 3 ครั้ง โดยให้ชาวบ้านในหมู่บ้านมาประชุมสัมมนาเวทีชาวบ้าน การประชุมเริ่มด้วยการยกประเด็นปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ ก่อนสำหรับวิธีการสื่อในการสัมมนาในครั้งนี้ใช้การวาดภาพประกอบการบรรยาย จากผลการประชุมสัมมนาเวทีชาวบ้านครั้งแรกทำให้ได้ทราบถึงสภาพปัญหา สาเหตุ ภาพฝันและมาตรการหรือวิธีการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์คือ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา - แม่แสะ

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จแล้วนำมาตรวจสอบ เพื่อความถูกต้องแล้วนำไปดำเนินการดังนี้

1. การแยกแยะข้อมูล เป็นการแยกแยะข้อมูลของแต่ละชุมชน ได้แก่ ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และข้อมูลด้านการใช้ประโยชน์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่าไม้)

2. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการแยกแยะเป็นหมวดหมู่ ตามยุคต่าง ๆ จากยุคในอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน

3. การจัดลำดับความสำคัญเป็นการนำข้อมูลที่ได้มาเรียงลำดับความสำคัญของข้อมูล

4. เชื่อมโยงความสัมพันธ์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลทางเศรษฐกิจ สังคม ข้อมูลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และข้อมูลการมีส่วนร่วมของชุมชนมาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล

สำหรับข้อมูลทั้งหมดได้ใช้ในการพรรณนาให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมของชุมชน สภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัญหาอุปสรรคของการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนแต่ละชุมชนในพื้นที่รับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่แสะ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการร่วมกันวางแผนจัดการพื้นที่หน่วยฯ ต่อไป